

СКЛАДОВІ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ (НОРМАТИВНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ)

Хильченко (Макаренко) Анастасія Сергіївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права,

Національний університет «Одеська юридична академія»

м. Одеса, Україна

Принципи призначення покарання – це не виключно статичне явище, тому освітлення актуального бачення змісту того або іншого принципу є раціональним та значимим для практики кримінального правозастосування. Хоча Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить прямої вказівки на необхідність призначення саме справедливого покарання, однак такий висновок витікає із загальних засад призначення покарання. Крім цього, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України особі, яка вчинила кримінальне правопорушення має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень». На нашу думку, такі законодавчі норми дають висновок, що, по-перше, призначення **справедливого покарання** – це є призначення **пропорційного покарання**, а, по-друге, вимоги пропорційного покарання полягають у **достатності, необхідності** застосовуваного виду покарання, а також врахування **його мети**.

Щодо сфери кримінального правозастосування, вбачається, що балансування приватних і публічних інтересів опосередковується через врахування мети застосування покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу у кожному конкретному випадку (етап індивідуалізації покарання). У зв'язку з цим **необхідне покарання** – це покарання доцільне, обґрунтоване та ефективне. **Ефективність** застосування покарання забезпечує досягнення мети – виправлення та невчинення нових кримінальних правопорушень.

Призначення покарання та звільнення від його відбування повинні вирішуватися з урахуванням мети покарання. У ст. 75 КК законодавець підкреслює важливість такої мети покарання, як виправлення

засудженого, передбачивши, що при призначенні низки покарань, у тому числі, у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, особу може бути звільнено від відбування покарання з іспитовим строком, якщо суд дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. При цьому суд має врахувати не тільки тяжкість злочину, особу винного, але й інші обставини справи [1]. Це рішення Верховного Суду дає змогу дійти до таких висновків: 1) мета покарання має конкретну практичну направленість. Цьому слугує не лише її закріплення у ст. 50 КК України, але й окремий механізм реалізації у конкретному інституті з прив'язкою до призначуваного покарання, конкретніше, його міри; 2) цей окремий механізм полягає у врахуванні конкретних критеріїв, які є узагальненими та встановлюваними казуально на підставі суддівської дискреції.

Обґрунтованість покарання є гарантією того, що рішення суду не є довільним, у ньому враховані всі обставини справи, а призначавана міра кримінально-правового впливу співвідносна з характером вчиненого кримінального правопорушення. Вимога обґрунтованості має значення, коли питання пенологічного характеру вирішуються на засадах суддівської дискреції, а не на простому врахуванні букви кримінального закону, останнє має місце при конструюванні кримінально-правової норми на формалізованому підході. Зокрема, питання обґрунтованості покарання, звільнення від його відбування у сучасних воєнних реаліях можна дослідити на прикладі призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки України.

Достатнє покарання. Достатнім є адекватне покарання, яке відповідає тяжкості скоєного кримінального правопорушення, індивідуальним характеристикам особи діяча. Тому пропорційне покарання повинно бути ув'язане з такою категорією як «ступінь» покарання. Ступінь покарання повинна варіюватися залежно від індивідуальних характеристик діяння та особи діяча. Покарання не повинно бути занадто жорстким чи невинувато м'яким. Достатнє покарання є справедливим. *Призначене особі покарання повинне бути адекватним характеру вчинених дій, їх небезпечності та даним про особу винуватого, виходячи з мети покарання, принципів справедливості, співмірності та індивідуалізації призначення покарання. Шкода, завдана злочином, не може бути зменшена судом залежно від матеріального становища винуватої особи (ч. 4 ст. 1193 ЦК) [2].*

Норма, закріплена ч. 2 ст. 65 КК України, відображає технологію «вимірювання» достатності покарання. Призначення достатнього покарання корелює з кримінально-правовими презумпціями. На нашу

думку, технологія «вимірювання» (визначення) достатності покарання також включає вирішення питання застосування декількох інститутів, що дають права на пом'якшення покарання. Так, *врахування одних і тих же обставин справи як таких, що дають підстави для одночасного застосування до засудженого положень ст. 69 КК і призначення йому покарання, нижчого від найнижчої межі санкції статті, так і положень ст. 75 КК та звільнення його від відбування покарання з випробуванням, є недостатнім. Одночасне застосування двох різних інститутів, пов'язаних із пом'якшенням покарання та звільненням особи від його відбування за вчинення особливо тяжкого злочину, повинно мати для цього достатні підстави [3].* Така ж технологія визначення достатності покарання повинна бути розроблена і щодо правил посилення покарання. Це ж має відношення і щодо інших заходів кримінально-правового впливу.

Ми не ототожнюємо принцип пропорційності та індивідуалізації покарання. Вони тісно взаємопов'язані, але їхній зміст не зовсім ідентичний. Принцип пропорційності є вихідним від принципу індивідуалізації. Пропорційність в інституті покарань означає призначення такого покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Така ступінь покарання є необхідною для досягнення цілей покарання. Принцип індивідуалізації покарання є засадою побудови кримінально-правових санкцій, відповідно до якої встановлюється діапазон покарання з тим, щоб суд у цих межах обрав пропорційне покарання у кожному конкретному випадку. Ці два принципи у методології призначення покарання реалізуються за допомогою різних інструментів. Підтвердження самостійності цих принципів проявляється і в судовій практиці [2]. Зменшення цінності індивідуалізації покарання саме як принципу є необґрунтованим та дисонує з результатами багаторічної судової практики, у тому числі і Європейського суду з прав людини [до прикладу, справа «Murray v. the Netherlands» 26.04.2016].

Призначення пропорційної міри кримінально-правового впливу не є просто вимогою. Це є окремою засадою, або більше, керівною ідеєю, на якій ґрунтується технологія призначення покарання чи то іншого заходу кримінально-правового впливу, що є необхідним для досягнення легітимної та легальної мети. Іншими словами, принцип пропорційності забезпечує досягненню балансу між вчиненим кримінальним правопорушенням, обраною мірою кримінально-правового впливу крізь призму цілепокладання. Індивідуалізація покарання – це, у першу чергу, індивідуалізований підхід до оцінки діяння та особи діяча при обранні кримінально-правового заходу, а пропорційність – це баланс та

необхідність між мірою, скоєним та метою. Принцип пропорційності, виступаючи судовою гарантією, міститься у Женевських конвенціях, які зобов'язують суди держави-окупанта застосовувати принцип домірності покарання (Ж IV, ст. 67 [4]). Крім цього, це є загальний принцип міжнародного права, істотна частина міжнародного права збройних конфліктів, що знайшло відображення у багатьох актах та рішень міжнародних трибуналів, ЄСПЛ, вищих судових інстанціях окремих країн.

Таким чином, принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Спостерігається тісна взаємодія та взаємовплив цього принципу з іншими принципами (індивідуалізації, справедливості, законності тощо). Ми не отожднюємо принцип пропорційності та індивідуалізації покарання. Вони тісно взаємопов'язані, але за видовими характеристиками не зовсім ідентичні. Самостійний характер принципу пропорційності забезпечує існуюча система покарань і закріплення законом інших заходів кримінально-правового характеру за критерієм зростання суворості у переліку, конструкція санкцій кримінального закону на основі принципу індивідуалізації покарання та правила призначення покарання чи іншого кримінально-правового заходу, акти міжнародного права. Зміст принципу пропорційності на правозастосовному рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності покарання, його достатності, мети покарання.

Література:

1. Постанова ККС ВС від 30 серпня 2022 року, справа № 761/7975/21, провадження № 51-5546км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106053003> (дата звернення 28.04.2025)
2. Постанова ККС ВС від 08.04.2021, справа № 748/963/20, провадження № 51-134км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96281953> (дата звернення 28.04.2025)
3. Постанова ККС ВС від 3 вересня 2020 року, справа № 129/2268/18, провадження № 51-507 км 19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91397651> (дата звернення 28.04.2025)
4. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text